

SEMMELWEIS EGYETEM

Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet,
Nanokémiai Kutatócsoport

Biofizikai termodinamika

AZ ENERGIA BIOLÓGIAI HASZNOSÍTÁSÁNAK TUDOMÁNYA

Zrínyi Miklós

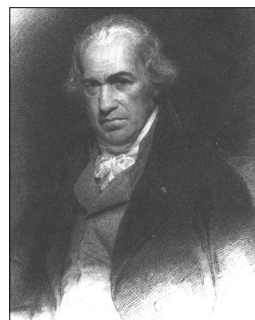
egyetemi tanár; az MTA rendes tagja
zrinyi.miklos@med.semmelweis-univ.hu

2019

AZ ENERGIA HASZNOSÍTÁSA

$$\Delta Q + \Delta W$$

A **termodinamika** a fizikának a hő-jelenségekkel foglalkozó ágából mára az **energetikai kölcsönhatások folytán fellépő egyensúlyok és folyamatok tudományává** vált.

James Watt (1736-1819) skót feltaláló

Fő feladata:

- a **változások** és átalakulások irányának és az egyensúlyi végállapot felé való törekvésének értelmezése, valamint
- az **egyensúlyt** és a hozzá vezető folyamatot befolyásoló tényezők felderítése.

Az energiamegmaradás tétele

Leibniz (1676-1689) megfigyelte, hogy sok mechanikai rendszerben a mozgási energia (*élőerő*) megmarad.

Newton és **Descartes** megfogalmazzák az impulzusmegmaradás törvényét.

Rumford 1798-ban megfigyelte, hogy az ágyúcsövek fűrése hőkellettel jár: a mechanikai munka hővé alakítható!

Mayer felismerte, hogy a hő is, meg a mechanikai munka is, az energia egy formája.

Joule 1843-ban kísérletekkel meghatározta a hő mechanikai egyenértékét.

Helmholtz 1847-ben megfogalmazza az energiamegmaradás tételét

Korai biológiai alkalmazások

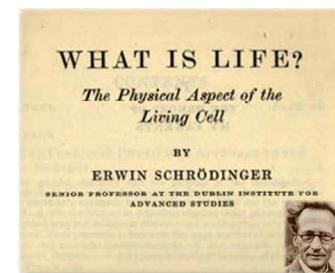
(A.L. Lavoisier 1743-1794)
(P.S. Laplace) 1749-1827)

Rubner 1894-ben elsőként állította, hogy a termodinamika törvényei alkalmazhatók élő rendszerekre.

"...respiration is nothing but a slow combustion of carbon and hydrogen..."

A termodinamika elmélete **három tapasztalati megfigyelésen**, un. **főtétel**en nyugszik. Az első és második főtétel korlátokat szab a lehetséges változásoknak, valamint irányt szab a spontán folyamatoknak.

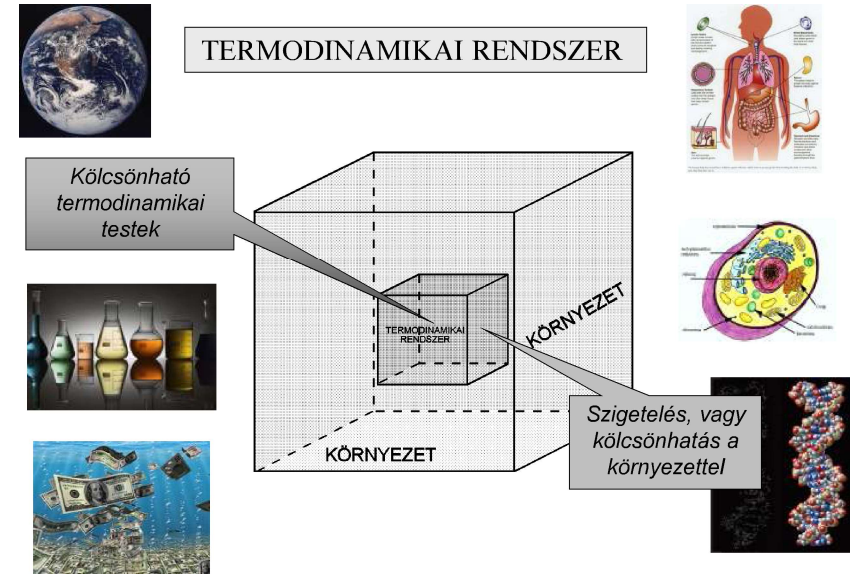
Sem az első, sem pedig a második főtétel nem bizonyítható, érvényességükről nagyszámú tapasztalat győz meg bennünket.

Fő feladata:
változások és átalakulások
irányának,
mozgató erőinek,
befolyásoló tényezőinek,
felderítése.

Fenomenologikus- és statisztikus termodinamika

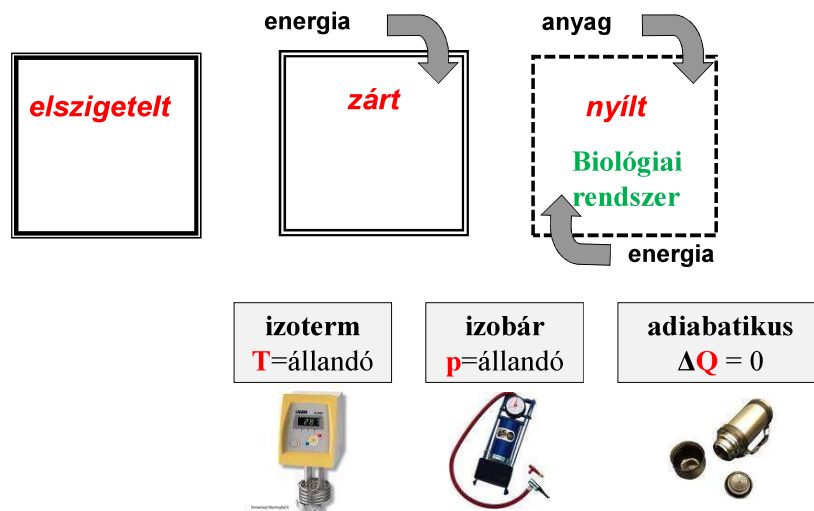
Törvényei általánosíthatók

biológiai-, társadalmi-, gazdasági-, pénzügyi- és egyéb... rendszerekre.

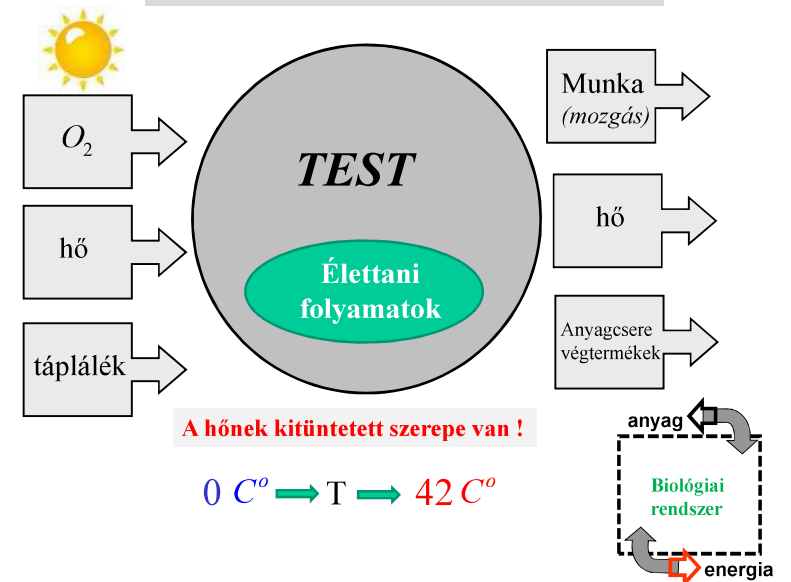

Sem a hőnek, sem a dinamikának nincs kitüntetett szerepe !

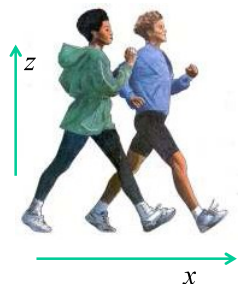
Termodinamikai rendszerek típusai környezeti kapcsolatuk alapján

AZ ENERGIA BIOLÓGIAI HASZNOSÍTÁSA

A mozgás energiája?

$$E_{mech} = E_{kin} + E_{pot}$$

$$E_{kin} = E_{kin,x} + E_{kin,z} = \frac{1}{2} m_b v_x^2 + \frac{1}{2} m_b v_z^2$$

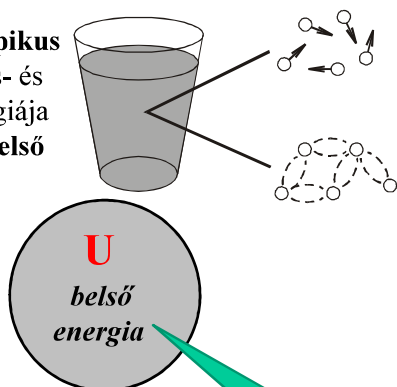
$$E_{pot} = m_b \cdot g \cdot z$$

Teljes energiamérleg több tagból áll!

$$E_{tot} = E_{kin} + E_{pot} + \dots + U$$

Belső energia

A makroszkopikus test potenciális- és kinetikus energiája **nem** része a belső energiának

A molekuláris potenciális és kinetikus energia **része** a belső energiának

A **belső energia** kémiai szerkezettől függő molekuláris-kinetikus és kölcsönhatási energiák összege

ENERGIA

helyzeti

kinetikus

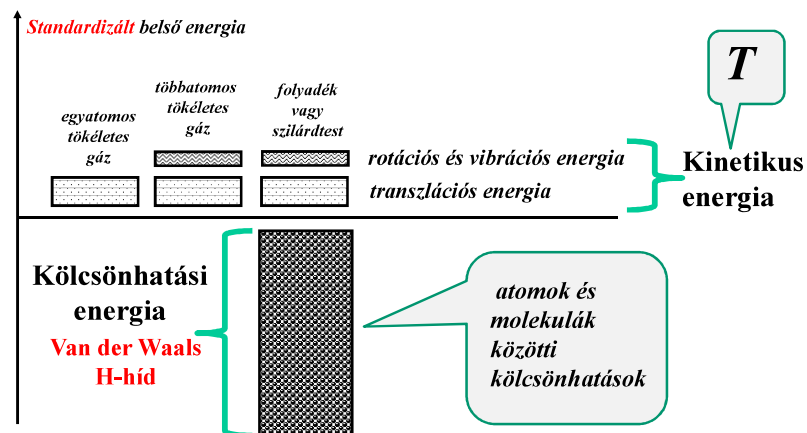
belső

$$E = E_{pot} + E_{kin} + U$$

makroszkopikus

A **belső energia** kémiai szerkezettől függő molekuláris-kinetikus és kölcsönhatási energiák összege

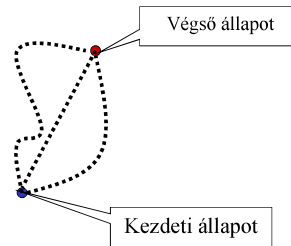
A belső energia járulékai azonos hőmérsékleten összehasonlítva

A belső energia **extenzív** mennyiség.

A belső energia **állapotfüggvény**.

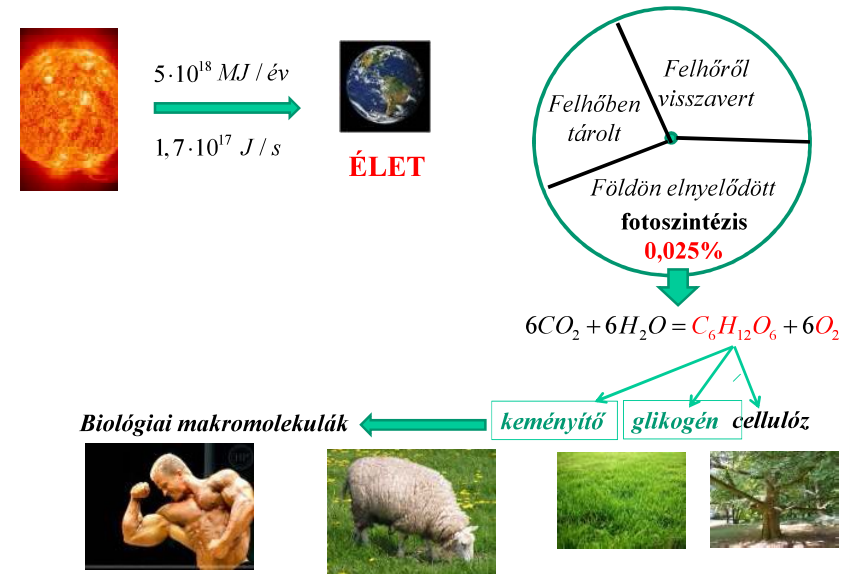
A belső energia **értékét nem ismerjük**.

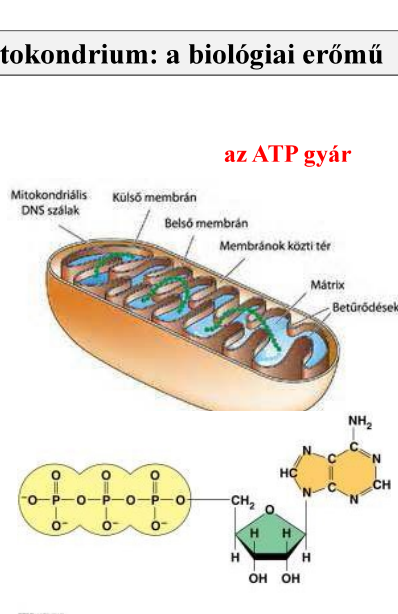
A belső energia megváltozik,

- amikor változik a hőmérséklet,
- amikor változik a molekuláris vagy halmaz szerkezet,
- amikor változnak az intermolekuláris kölcsönhatások,
- amikor valamelyik elektronpálya gerjesztett állapotba kerül.

A nap a földi élet energiaforrása

Mitochondrium: a biológiai erőmű

az ATP gyár

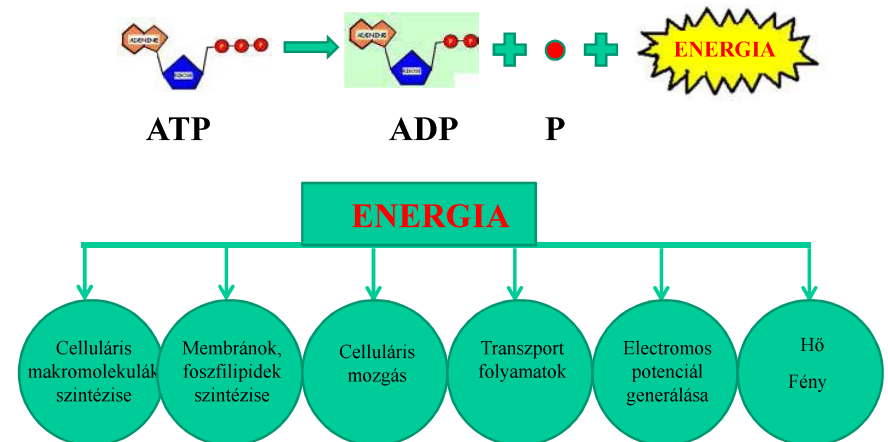
Több lépéses
anaerob
oxidáció

glükóz

ATP

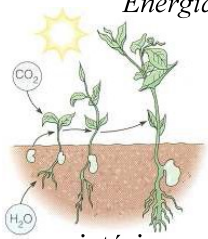
5 – 10 % energia veszteség
(feces és urin)

AZ ENERGIA BIOLÓGIAI HASZNOSÍTÁSA

Az energia biológiai hasznosítása

Energia : munkavégző képesség ?

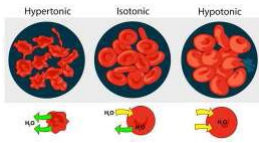
szintézis

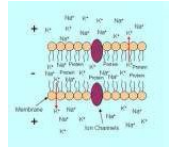
fizikai munka

izom munka

ozmotikus munka

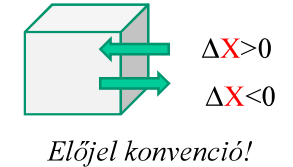
elektrokémiai munka

fotokémiai munka

Belső energia megváltozása

Elemi energiaközlési típusok

- termikus
- mechanikai
- felületi
- kémiai
- egyéb

A belső energia változása annyi tagból tevődik össze, ahányféle kölcsönhatásban vesz részt a vizsgált test vagy rendszer.

$$\Delta U = \Delta Q + \sum_i W_i$$

Minden egyes kölcsönhatáshoz tartozik egy-egy jellemző *intenzív* és *extenzív* mennyiség, melynek szorzata megadja a kölcsönhatáshoz tartozó elemi energiacserét.

$$W_i = y_i \cdot \Delta x_i$$

↑ elemi energiacsere   ↑ extenzív mennyiség
↑ intenzív mennyiség

$$\Delta U = \sum_i W_i = \sum_i y_i \cdot \Delta x_i$$

y : intenzív mennyiség
x : extenzív mennyiség

$$\Delta U = -f \Delta l - p \Delta V + \gamma \Delta A_s + \Phi \Delta q + \mathbf{H} \Delta \mathbf{M} + \sum_{i=1}^K \mu_i \Delta n_i$$

mechanikai   térfogati   felületi   elektromos   mágneses   kémiai

És hol van a hőhatás ???   *y* = T   *x* = ?

$$\Delta U = -p\Delta V + \gamma\Delta A_s + \sum_{i=1}^K \mu_i \Delta n_i + T\Delta ?$$

Van a belső energiának egy olyan része, amely a többi extenzív mennyiségtől függetlenül is változhat. Ezt az "önmagában történő belső energiaváltozást" célszerű az elemi energiacserékhez hasonlóan egy intenzív és egy extenzív mennyiség szorzataként felírni.

- termikus kölcsönhatás $\Delta U_Q = Q = T\Delta S$

$$\Delta U = -p\Delta V + T\Delta S + \sum_{i=1}^K \mu_i \Delta n_i + \dots +$$

$$\mu_i = \mu_{o,i} + RT \ln c_i$$

kémiai potenciál

entrópia

Rudolf Clausius
1822-1888

A bio-termodinamika I. főtétele

belső energia megváltozása

$$\Delta U = \Delta Q + \Delta W_{mech} + \Delta W_{kém}$$

metabolikus hő

vesztesség

bio-szintézis

mechanikai munka

külső

belső

$$\Delta W_{mech} < 0$$

$$\Delta W_{term} < 0$$

$$\Delta U < 0$$

$$\Delta W_{kém} > 0$$

$$\Delta U > 0$$

A termodinamika I. főtétele

$$\Delta U = T\Delta S - p\Delta V + \sum_{i=1}^K \mu_i \Delta n_i + \dots +$$

Az **energiamegmaradás** törvényének legáltalánosabb megfogalmazása.

$$\Delta U = \Delta Q + W_{mech} + W_{kém} + \dots + W_i$$

$$\Delta W_{mech} = \Delta U - Q - \sum_i W_i$$

Egy termodinamikai rendszer akkor képes munkavégzésre ($\Delta W_{mech} < 0$), ha a belső energiáját csökkenti ($\Delta U < 0$), vagy ha környezetéből hőt von el ($\Delta Q > 0$), vagy más formában energiát ($\Delta W_i > 0$) vesz fel.

Termikus kölcsönhatások jellemzői: a

hőmérséklet és az **entrópia**

$$Q = T\Delta S$$

- A **hőmérséklet** fogalom a hideg-, ill. melegérzetből fejlődött ki.
- Alapvető felismerés: **a hő és a hőmérséklet nem azonos.** (Joseph Black skót kémikus)
- Az első hőmérséklet-mérő készüléket **Galileo Galilei** alkotta meg.
- **Jean Rey** francia orvos megalkotta az első lázmérőt 1631-ben
- A mai hőmérsékletskálát **Anders Celsius**nak köszönhetjük (1742). A víz forráspontját 0 foknak vette, az olvadáspontját pedig 100 foknak.
- A 100 fokos hőmérsékleti skálát **Carl von Linne** fordította meg, úgy ahogy napjainkban is használjuk.

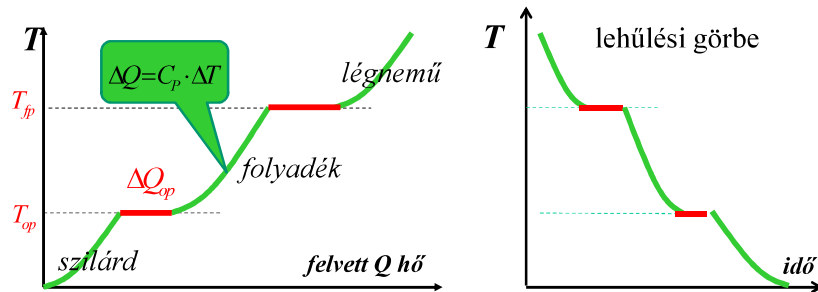

Az entrópiát a hőhatáson keresztül vezettük be, de... ..

Kétféle hőhatás

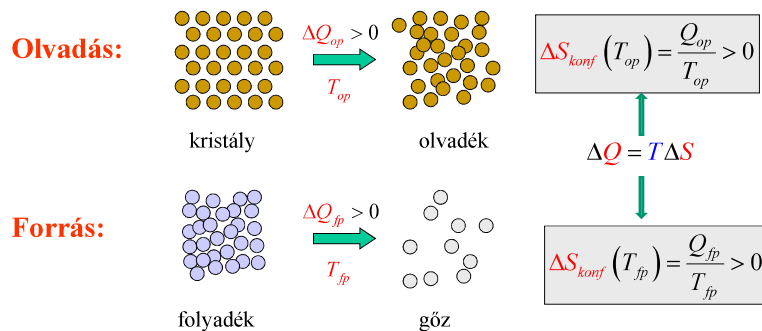
Hő hatására

- a hőmérséklet változik
- a hőmérséklet nem változik
látens hő!

entrópia

- termikus entrópia** (a hőmérséklet változik)
- konfigurációs entrópia** (a hőmérséklet **nem** változik)

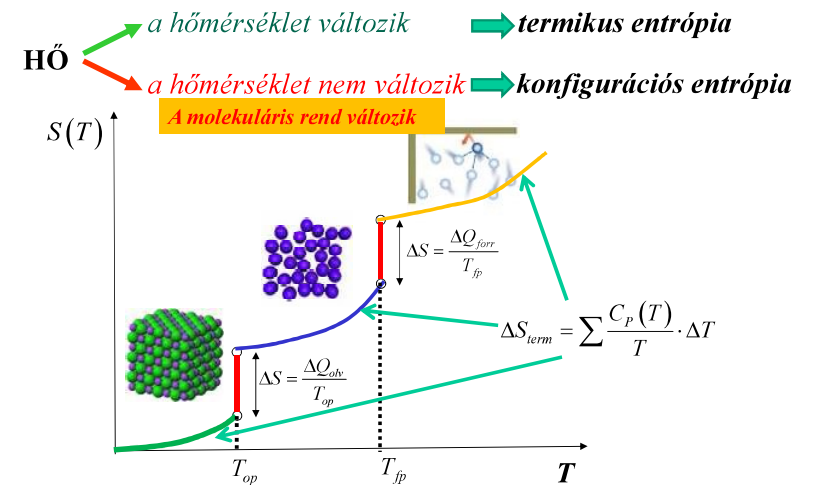
$$\Delta S = \Delta S_{\text{term}} + \Delta S_{\text{konf}}$$

Az állandó hőmérsékleten lejátszódó (fázis)átalakulás során az **entrópia a rendezetlenség növekedésével együtt nő.**

Az entrópia a molekuláris rendezetlenség mértéke

Kétféle hőhatás

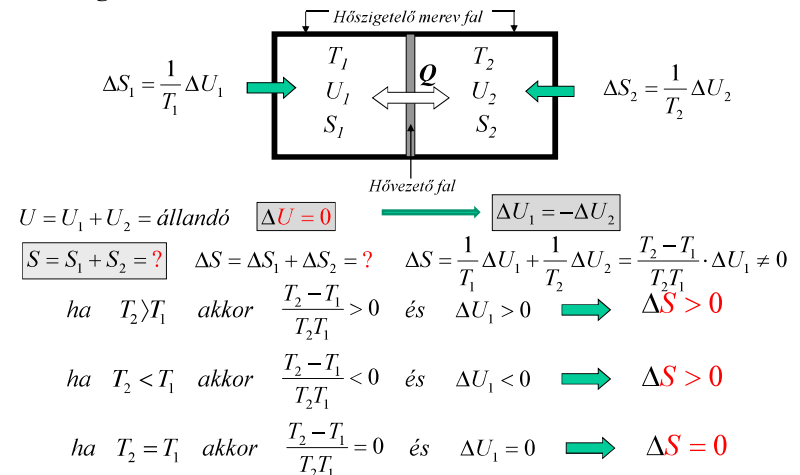
Kétféle entrópia ?

Az entrópia *nem* megmaradó extenzív mennyiség!

Elszigetelt rendszer

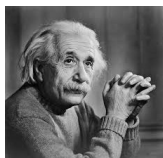
Az energia megmaradó mennyiség

A hőmérséklet kiegyenlítődés következtében a rendszer teljes entrópiája növekszik!

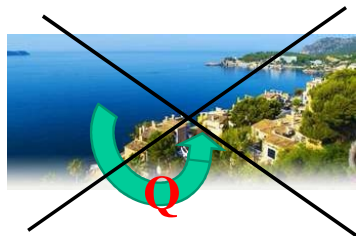
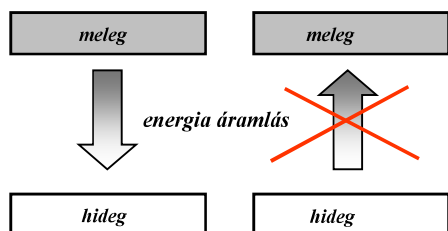
A termodinamika II. főtétele

Elszigetelt rendszerben a önként lejátszódó (kiegyenlítődési) folyamatok mindig entrópia növekedéssel járnak együtt!

„az összes tudomány első törvénye”.

Meghatározza a folyamatok irányát

A termodinamika III. főtétele

Tiszta kristályos anyagok entrópiája nulla az abszolút zérus ponton:

$$\lim_{T \rightarrow 0} S(T) = 0$$

Nernst kísérleti úton, Planck pedig az entrópia statisztikus értelmezése alapján fogalmazta meg.

A III. főétel lehetővé teszi **abszolút entrópia skála** bevezetését

Entrópia növekedéssel járó folyamatok

Entrópia a rendezetlenség mértéke?

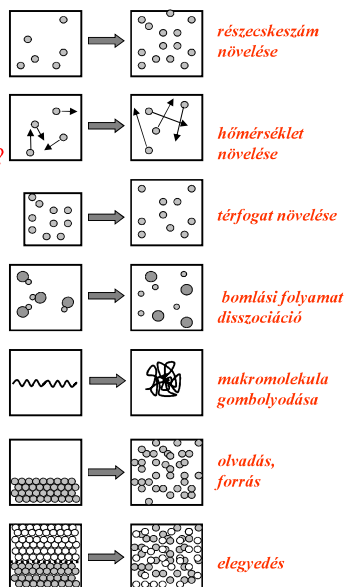
IGEN!

Boltzmann összefüggés:

$$S = k_B \ln \Omega$$

$$k_B = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K} \rightarrow k_B = \frac{R}{N_{Av}}$$

termodinamikai valószínűség: $\Omega \gg 1$

Minél bonyolultabb szerkezetű egy molekula, annál nagyobb a standard entrópiája.

Néhány anyag standard entrópiája 298 K hőmérsékleten J/molK egységben

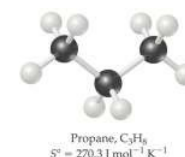
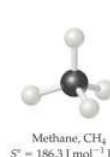

TABLE 19.2 Standard Molar Entropies of Selected Substances at 298 K

Substance	S° , J/mol-K
Gases	
H ₂ (g)	130.6
N ₂ (g)	191.5
O ₂ (g)	205.0
H ₂ O(g)	188.8
NH ₃ (g)	192.5
CH ₃ OH(g)	237.6
C ₆ H ₆ (g)	269.2
Liquids	
H ₂ O(l)	69.9
CH ₃ OH(l)	126.8
C ₆ H ₆ (l)	172.8
Solids	
Li(s)	29.1
Na(s)	51.4
K(s)	64.7
Fe(s)	27.23
FeCl ₃ (s)	142.3
NaCl(s)	72.3

szilárd anyag		olvadék		gáz	
C gyémánt	2,4	benzol	173,3	benzol gőz	269,3
C grafit	5,7	Víz	69,9	vízgőz	188,8

energia

megmaradó
változása ismert
TD I. főtétele

entrópia

nem megmaradó
absz. értéke ismert
TD II. főtétele
TD III. főtétele

hőhatás → **Az entrópia változik**

entrópia változás

- termikus kölcsönhatás
- mechanikai kölcsönhatás
- kémiai átalakulás
- fázisátalakulás
- felületi kölcsönhatás
- konformáció változás

Az evolúció elmélete, amely a fejlődés, a növekvő rend és komplexitás folyamatát tartja meghatározónak, látszólag ellentmond a II. főtételnek.

Ez az ellentmondás **látszólagos**, mert az élő biológiai anyag egyre több és változatosabb struktúrába rendeződése **valóban az entrópia csökkenésével jár együtt**.

Ugyanakkor a környezetbe az életfolyamatokkal juttatott hő, a kilélegzett levegő molekuláinak mozgása, az izzadság és egyéb salakanyagok mind növelik az entrópiát, nagyobb mértékben, mint a csökkenés.

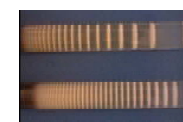
Összességében az élő rendszer és a környezetének az entrópiája a II. főtételnek megfelelően növekszik. *Az életfolyamatok*, - amelyek (részben) *az életre jellemző entrópia csökkentő folyamatok összességéből állnak* – *árát a környezet entrópia növekedése fedezi*.

Elszigetelt rendszerben a önként lejátszódó folyamatok során az entrópia növekszik.

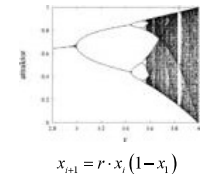
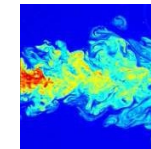
Entrópia a rendezetlenség mértéke.

evolúció
morfo-genézis

hőhalál, káosz
termodinamika II. főtétele

$$x_{i+1} = r \cdot x_i (1 - x_i)$$

A termodinamika I. főtétele

$$\Delta U = T \Delta S - p \Delta V + \sum_{i=1}^K \mu_i \Delta n_i + \dots +$$

*Az **energiamegmaradás** törvényének legáltalánosabb megfogalmazása.* $\Delta U = \Delta Q + \Delta W_{\text{mech}} + \Delta W_{\text{kém}} + \dots + \Delta W_i$

A termodinamika II. főtétele

Elszigetelt rendszerben a önként lejátszódó (kiegyenlítődési) folyamatok során az entrópia növekszik.

A termodinamika III. főtétele

Tiszta kristályos anyagok entrópiája nulla az abszolút zérus ponton:

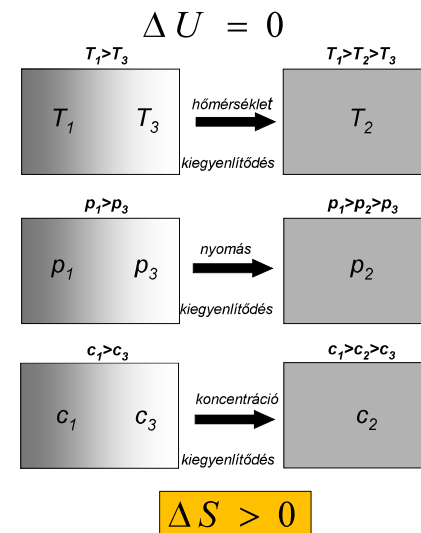
Elszigetelt rendszerben a folyamatok természetes iránya az entrópia növekedés.

Mit mond a II. főtétel **nyílt rendszerek** folyamatainak irányára?

A termodinamikai folyamatok spontán lejátszódásának **nem** szükséges feltétele a belső energia minimumra való törekvése!

Egy példa: A jég olvadása. 0 C hőmérséklet közelében a víz belső energiája nagyobb, mint a jégé, ennek ellenére az 1 C-os hőmérsékletű jég légköri nyomáson spontán megolvad. Az olvadást $= +4,2 \text{ kJ/mol}$ belsőenergia növekedés kíséri.

Elszigetelt rendszerben önként végbemenő folyamatok.

A termodinamikai rendszer kiválasztásában - a praktikusság figyelembe vételével - önkényesen járhatunk el.

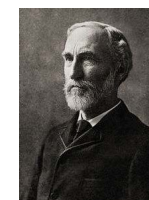
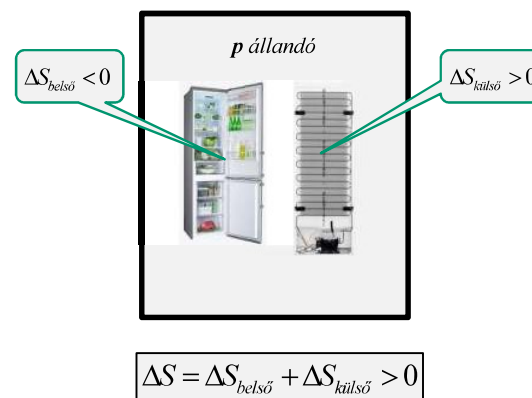

A vizsgált objektumot és a környezetet együtt tekinthetjük olyan rendszernek, amit a világ többi részétől elszigetelt. Ekkor az ilyen „elszigetelt rendszerre” alkalmazhatjuk a II. főtételt.

T állandó

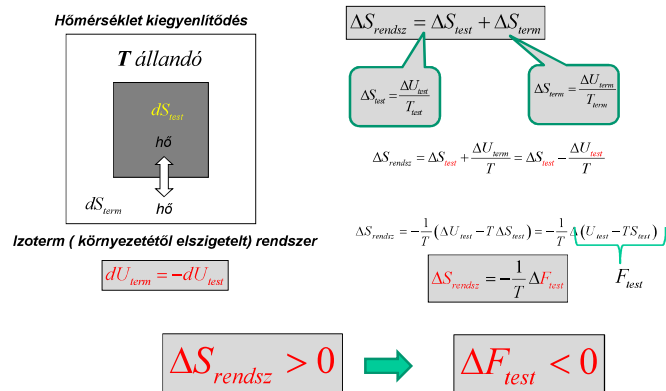
p állandó

Elszigetelt $\rightarrow$ Környezeti hatások

Williard Gibbs
1839-1903

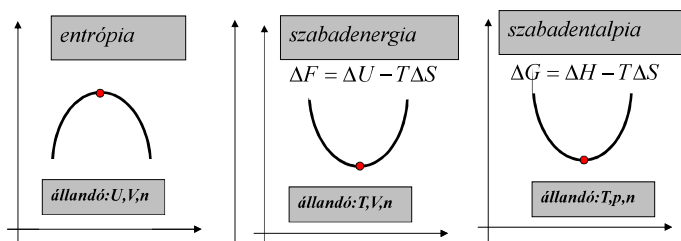
Mit mond a termodinamika II. főtétele, ha izoterm rendszert vizsgálunk ?

A vizsgált „rendszer +környezet” entrópiájának II. főtétele szerinti növekedése, ekvivalens az izoterm objektum szabadenergiájának a csökkenésével.

A termodinamikai egyensúly feltétele

karakterisztikus függvény	környezeti kölcsönhatás	az egyensúlyhoz tartozó szélsőérték	önként lejátszódó folyamat során
$S(U, V, n)$	elszigetelt	maximum	$\Delta S > 0$
$F(T, V, n)$	termikus	minimum	$\Delta F < 0$
$G(T, p, n)$	Mechanikai és termikus	minimum	$\Delta G < 0$

Önként lejátszódó folyamatok iránya és hajtóereje

Folyamatok iránya Elszigetelt rendszerben $\Delta S > 0$

$\Delta F = \Delta U - T\Delta S$ Izoterm rendszerben $\Delta F < 0$

$\Delta G = \Delta H - T\Delta S$ Izoterm - izobár rendszerben $\Delta G < 0$

Környezeti hatások

környezet

- izoterm $T = \text{konst.}$
- izobár $p = \text{konst.}$
- izochor $V = \text{konst.}$
- adiabatikus $S = \text{konst.}$

A belső energia egy része a környezet állandóságának biztosítására fordítódik!

Hasznosítható energia $\neq$ Belső energia megváltozásával

A belső energia adott körülmények között hasznosítható része:

Izobár eset: **H entalpia**

Izoterm eset: **F szabadenergia**

Izoterm-izobár eset: **G szabadentalpia**

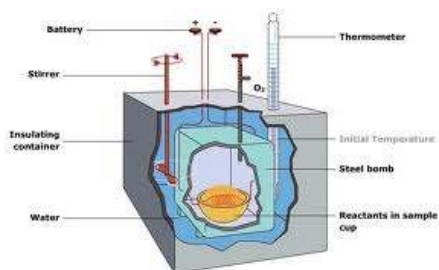
ENTALPIA

Csak termikus és mechanikai kölcsönhatást vizsgálunk

$$H = U + pV$$

$$\Delta H = \Delta U + p\Delta V = Q$$

A H entalpia az U belső energiának izobár hőközléssel hasznosítható része.

SZABADENERGIA

$$F = U - TS$$

$$\Delta F = \Delta U - T\Delta S = p\Delta V$$

A F szabadenergia az U belső energiának izoterm munkavégzéssel hasznosítható része.

SZABADENTALPIA

$$G = H - TS$$

$$\Delta G = \Delta H - T\Delta S = \text{kémia}$$

A G szabadentalpia az U belső energiának kémiai folyamatokkal hasznosítható része.

A termodinamika II. főtétele alapján a biológiai energia két formája

A kémiai szerkezettől függő energia

Rendezettségben tárolt energia

ΔH
gyengébb

dominál

$$\Delta G = \Delta H - T\Delta S$$

ΔS

Hidrofób kölcsönhatás
Makromolekulák térszerkezete
Makromolekulák rugalmassága
Oldatok tulajdonsága

Reaktív rendszerek termodinamikája

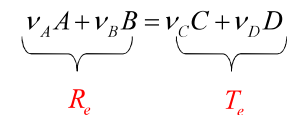
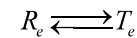
Kémiai átalakulás

$$\Delta_r G < 0$$

Kémiai egyensúly

$$\Delta_r G = 0$$

F

G

